

Иван Вазов
Епитропът

Помня го още харно: едър, пълен, висок, широкогърдест беше дядо хаджи Енчо. Планина човек. Но кротък и безвреден. И сега ясно виждам неговото черно, голямо, дълго лице с благодушно, добро, тъжно изражение, нашарено с широки грапели от двете страни на носа, с малки подстригани мустаци, разрязано с големи дебелобърнести уста, из които излязаше на талази гръмовит глас, от който екнеше цялата класна стая, дето се учехме. Виждам го хубаво и сега със сукнената му тъмнокафява салтамарка с ожулените отпред рисови кожи, с широкия пъстър тараболуз, който му припасваше атлетическия и могъществен кръст и държеше многодиплестите му с голямо дъно черни шалвари. Хаджи Енчо беше епитроп училищен. Прост, малограмотен, но твърде усърден. Той само, един от всичките епитропи, навещаваше училището обикновено по един и два пъти в неделята. Аз го помня вечно епитроп. Общината всяка година го преизбираше: знаеха, че какъвто и да е съставът на настоятелството, хаджи Енчо като беше вътре, всичко отиваше на реда си. Той предвиждаше всичките нужди, доставяше всичките потреби, поправяше всичките недостатъци на училището. Чешмата ли училищна престане, стъкло ли се счупи на прозореца, мазилото на стената ли се откърти и падне, дърва ли за зимас потрябват, за да се палят собите на училищата – на всичко това насреща стоеше неуморимият хаджи Енчо... Хаджията се беше свикнал с тия грижи, редовното забикаляне училището беше станало за него една потребност, в която не липсваше, при желанието да бъде полезен, и известно тщеславийце: той чувствуваше, че е станал необходим в общината, и това гордо съзнание утрояваше рвението му да запази завсегда това завидно положение... Зли езици пошушваха, че ревността на хаджията не бе съвсем безкористна, че той поикономисвал за себе нещо при харчовете, които правел за училището, но това беше чиста клевета, свойствена на малките души, които под всяко добро дело виждат лоши побуждения... Но тоя добросъвестен човек не се ограничава само с това: често той понаднича и в класното отделение, за да контролира вървежа на образователното дело в градеца.

– Добър ви ден, даскале! Слушат ли, слушат ли младенците? – изгърмява с гороломния си глас хаджи Енчо, като влазя ненадейно в класа и пресича на най-интересното място учителя, който ни разправя за Реформацията по Шулгиновата всеобща история.

Избухването на хаджи Енча посред урока причинява внезапно мъртва тишина, па после хванат да се чуват глухи кискания по чиновете.

Учителят става от стола си и с една приятелска, почтителна усмивка на устните кимнува мълчешката на епитропа и му поместя стола си

да седне.

Хаджи Енчо сядя, като силно въздиша от умора и си прави вятър с червената кърпа.

Учителят продължава стоешком урока си за Лютера.

Хаджи Енчо слуша с голямо внимание. Очевидно тоя достоен човек твърде го интересува епохата на Реформацията... Но той не стои много тука; след като хвърли бежлив поглед във всичките чиновове да види заняти ли са, и на ниския потон, и на пода, който тук-там се е продънил и има нужда от поправка, хаджията стане, поздрави с малък темена учителя и си излезе.

Класният учител тогава пак се приятно усмихне, вземе си стола и продължава урока си сред едно весело шушукане на чиновете, с което се изпраща епитропът.

Подир малко отвън се чуват виковете на хаджи Енча, който още от двора се кара на шумящите деца в началното училище, което отива също да инспектира.

Истина, тия невинни инспекции развеселяваха учителите, но ги държаша в респект! Голямото, грапаво и благо лице на епитропа, което на всяка минута можеше да им се изпречи, заставяше ги да бъдат точни на часовете си. По тоя начин хаджията даваше и нравствен подтик на успеха на просвещението в градеца.

И ние също бяхме привикнали на честите посещения на епитропа. Те винаги се почти случваха, когато бяхме на урок; те ни докарваха скъпо развлечение сред скуката на класното занятие, състоящо от предаване на учените уроци и слушане утрешните. Всички с нетърпение се извърщахме към вратата, колчем тя се бутне от някого, с надежда да видим обичната фигура на хаджи Енча, която да внесе освежително разнообразие в положението. Няколко задушени и прекъснати кискания бяха тъй приятни, тъй сладки тогава! Защото епитропът, при всичко че се вардеше да говори повече от обикновените си поздравителни слова: „Добър ви ден, даскале! Слушат ли, слушат ли младенците?“ – но в неговото голямо лице, в изражението на спокойния му и честен поглед, в отпуснатото му, тежко и достолепно седене на учителския стол криеше се такъв необясним комизъм за нас, щото ние тозчас си запушвахме устата и навеждахме глави на чиновете. Младите души са присмехулни, но не от злост, а от неодолима потребност за живи вълнения. Когато го срещнем на пътя, тоя човек не ни докарваше никакъв смях, нямаше в себе си нищо смешно – и той като всички други хора, – но в класа когато дойдеше, един поток от веселост напояваше атмосферата. Може би и

приятната усмивка на учителя тогава да ни заразяваше и да окуражаваше към подобна невъздържана веселост, макар че тая усмивка имаше съвсем друго побуждение, защото тя стереотипно същата лъсваше на устните му и при срещата му с всеки друг епитроп или преден гражданин в общината. Имаше в тая приятна усмивка някаква смес от привична вежливост на просветен човек и раболепност на български учител, който знае, че срещнатият господин може да повлияе на съдбите му, ако му скимне. Едно невнимание към влиятелния гражданин, едно опущение да го поздрави или какво-годе друго небрежно отношение към особата му можеше да хвърли в душата му семето на едно недоволство, от което се излупваше една омраза, една интрига, едно гонение... Нашият учител, който беше вънкашен, но вече заселен в града, женен и с челяд, знаеше, че едно оставане без работа беше голямо нещастие за него... Прочее тая красноречива усмивка беше един щит за учителя, един гръмоотвод против възможните мълнии на едно неволно, разсърдено чорбаджийско честолюбие. И тя му беше станала обикновена и почти не му костваше нищо, както това бе в началото на неговото настаняване тука; тя се появяваше въпреки волята му, като един инстинкт вече. Усмивка, пълна с дълбок трагизъм. В тая усмивка е цялата история на голготата на ония сублимни герои в турско време, които се наричаха общински учители.

При всичката простотия, доброта и наивност на хаджи Енча учителят ни изведнаж след обязательната усмивка добиваше принуден вид, фразата му ставаше твърда, гласът строг, почти треперлив; очевидно той се стесняваше и даже вълнуваше. Хаджи Енчо нищо не отбираще от онова, което се разказваше там, но той знаеше, че едно най-нищожно обстоятелство можеше да подействува на епитропа и да го направи да излезе тоя път недоволен от класната стая, а хаджи Енчо беше един фактор в съдбата му... Види се, затова и учителят имаше грижа винаги в присъствието на епитропа да извика най-добрите от нас, да ги изпитва по урока им. Ако случайно някой не даде правия отговор, учителят не даваше с никакъв неодобрителен знак това да се разбере от епитропа, но в своята добросъвестност поправяше ученика по един ловък начин. По урока например по физика:

– Какви биват телата, които са в природата? – пита учителят.

Ученикът се затруднява да отговори, но казва смело:

– Телата се състоят от мънички частички, наречени атоми, които...

– Да, да – поема учителят отечески, – телата, тоест, биват твърди, водни и въздухообразни... да, седни!

– Аферим, Колчо – забележи хаджи Енчо. Учителят употребяваше тия мънички хитрости, ненужни впрочем, пред хаджията. Това беше още една причина, дето тъй ни благодареше, а особено ленивите от нас дохождането на епитропа.

Но не все така безбурно се свършваха тия инспекции.

Веднаж един урок от риториката разсърди твърде много хаджи Енча и тури в трудно положение учителя.

Изпитваше ни по периодите.

Между другите той попроси един ученик да му даде пример от разделителен период.

– Разделителният период се свързва със съюзите: или, или.

– Добре, дай пример.

Изпитваният помисли малко, за да комбинира периода, но понеже примерът не идеше лесно, той се озърна наоколо из училището, като че диреше да го улови. Най-после отговори високо и самоуверено:

– Нашето училище или щ е се поправи, или съвсем ще пропадне!

– Добре! – отговори учителят бързо, но изведнаж го изби пот по челото, като схвана нелепостта на тоя пример.

Хаджи Енчо скокна: той пръв път разбра смисълта на тая непостижима за неговия ум наука – риториката.

– Хубаво, даскале! Та толкова ли учение учиш копелациите тука? – извика той. – Нашето училище щяло да пропадне дибидюс, ако се не поправи!! Че какво има непоправено бе, муле недно? – обърна се епитропът към захласнатия ученик. – Дядо ти хаджия какво прави тука; мухи ли лапа?... Я си отвори бе, магарски сине, зъркалите, та погледни и ми кажи де ще пропадне училището!... Толкова пари харчим, училище като Севастопол калеси... Ами ние затова ви тука учим и плащаме на даскали и за дърва, и за джамове, и за хартия, та да ни лайте като кучетата... На свиня кладенчева вода, и вам хаджи Енчо епитроп!

Епитропът все повече и повече дохождаше в негодувание; широките му гърди се вълнуваха и се издигаха високо от запъхтяване, очите му пущаха искри и се просълзиха. Никой не беше виждал хаджията тъй сърдит. Самолюбието му се нарани до кръв от думите на ученика; но той не рече ни една горчива дума на учителя; само по играещите му бузи се чувствуваше, че има много още скръб и гняв задържани, които кипяха в душата му... Бедният хаджия, как зле се ценили неговите трудове!

Учителят измънка нещо за обяснение, но гърмотевичният вик на хаджи Енча бе го накарал да млъкне. Когато хаджи Енчо си излезе,

учителят се обърна към вкаменения ученик, виновник на тая буря, и му каза сред пълна тишина:

– Дурак!

Урокът по риторика се прекъсна. Учителят влезна в стаята си мрачен.

Сръдната на хаджи Енчо се продължи няколко месеца. Тя обаче не намали, нито охлади усърдието му; той следваше все да заобиколя училището, да наглежда децата и да пристоява за всичко. Както казахме, тая доброволна служба той вършеше по навик, почти несъзнателно и бе достигнал дотам, щото да отъждествява училището с къщата си.

– Накъде, дядо хаджи? – питаха го понякога на улицата.

– А бе отивам да обиколя децата, да се не осмъдят... – отговаряше хаджията.

„Децата“ бяха учениците и школото.

Само по посоката, по която отиваше, можеше да се познае до кои деца отиваше хаджи Енчо. Но в класното отделение той вече не стъпяше. Ние го виждахме, като заминуваше по двора и се отбиваше в първоначалното училище, без да се обърне и хвърли поне един бежлив поглед към нашето отделение; това беше истинско осиротяване!

– Хаджи Енчо, хаджи Енчо минава! – зашущукваха чиновете, когато голямата фигура на епитропа се мернеше на двора.

Учителят неволно поглеждаше безпокоен дали не ще се упъти към нашата врата хаджията.

Но не!

Той винаги отминуваше, той все беше сърдит.

Аз после чух, че вече няколко пъти учителят ни го срещал нарочно и искал да му разясни работата, да го успокои, но хаджията не пожелал да чуе извиненията му. Учителят бил просил други граждани да посредничат за примирението, но и тяхното усилие се разбило в упорството на оскърбеното хаджиево самолюбие. На хаджията се струваше неизлечима раната, която му се нанесе от оня ученик пред всичките ученици и очевидно с одобрението на самия учител. „Когато пред очите ми даскалът дава така да се пише и да ме маскарят, та какво ще гълчат зад гърба ми? Не!“ – казал решително хаджи Енчо на миротворците. Траенето на това положение беше много неприятно за учителя. Ние сами хванахме да го разбираме и да съчувствуваме на учителя си и горещо желяехме един ден да приемем пак посещението на хаджи Енча; такова нещо щеше да бъде тържество за нас. Как щеше да бъде хубаво, весело, празнично да видим пак хаджията, седнал важно пред нас, облегнат до стената,

че слуша внимателно преподаването, като си прави вятър с червената кърпа! И щастливата усмивка на учителя пак излязла на устните му, и всичкият свят доволен!

И нашето участие растеше към мъчното положение и на хаджи Енча, и на учителя.

Мина се няколко време. Един понеделник сутрин, през октомври, учителят влезе в клас разположен и весел. Едно вътрешно задоволство и щастие светеше по лицето му, тъничка усмивка пак играеше по устните му, но тоя път появяването ѝ не предизвикваше никое влиятелно лице. Благоразположеността на учителя още повече се прояви в това, че той отскокна от урока по патологията, който имахме него ден, и се увлече да ни разказва анекдоти от своя студентески живот. Такова приятно отклонение той правеше и преди развалянето си с хаджи Енча. Във внезапно пробудената си жажда за излиятелност той неусетно ни посвещаваше в неща, доста интимни и лични. Например разказваше ни как е бедствувал като студент и чрез преписване чужди лекции и даване домашни уроци едвам се е поддържал да не умре от глад; или описваше ни трепета си, който е чувствувал, кога е излизал на экзамен пред тържествената група на професорите си; с какво тревожно вълнение е изтеглял билета със съдбоносния и непредвиден въпрос, на който е трябвало тогъ час да отговори; после веселия и безгрижно лудешки живот на студентите след щастливия экзамен през ваканциите... В такива минути ние всички „бяхме уши“, както казват френците.

Дълбока тишина царуваше в училището.

Внезапно вратата се отвори.

Влезе хаджи Енчо.

Висок, тържествен, царствен. Поне нам тъй се стори; голямото му грапаво лице светеше. Всички хвърлихме поглед на учителя си: той с разсъфтяла усмивка по устните подаде стола си на епитропа, като му кимна приветливо.

– Какво, учителю, как се поминувате с младенците? – зададе той пак въпроса си и седна тежко на стола, като пъхтеше.

Всички разбирахме сега, че примирението е станало. Ние въздъгнахме от сладко облекчение. Едно непобедимо шумене, изражение на радост, минутно напълни отделението. Чувствавахме се напълно щастливи сега. Хаджията слуша внимателно урока по патологията. Когато стана да си излезе, той се заозърта из чиновете – търсеше някого с погледа си. Най-послед го спря строго на автора на периода, па каза със страшния си баритон:

– Брей, чоджум, езикът по-къс... че режа език вече!

С тия думи се изляха последните капки от горчивината, които оставаха още в дядовото хаджиево сърце. И оттогава пълен мир пак се възцари между епитропа и нашето отделение.

Есента дойде и мина, настъпваше зимата. Настъпи и най-дейтелната епоха за хаджията. Занадокарваха всеки ден кола с дърва, които се сечаха в училищния двор и натрупваха под една стрешина. Тая обязаност извършваха учениците от взаимното училище по заповед на хаджията. Заизваждаха се черчетата да се турят стъкла, дето имаше счупени; собите се натъкмиха в ъглите на училището, тръбите им се чистеха, на отзевките на вратите се приковаха ивици плъст, за да не вее, училищата се въоръжаваха всестранно, за да посрещнат зимните студове и веявици, всичко се стягаше, поправяше, запушваше под бдителното око на хаджията. Неговата собствена къща не беше така внимателно загърната, както школото.

– Нека тия мулета да не зъзнат, ами да се учат... И ония, дето бягат при циганите, тука ще бягат да се топлят – казваше хаджията, като опитваше тръбите на собите дали са добре закрепени.

През цялата зима, и в най-големите студове и фъртуни, хаджи Енчо не липсваше да посещава училището редовно. Влезеше той цял побелял от сняг в класа заедно с една вълна от студ и пресечеше преподаването с гръмогласната фраза:

– Хай да го вземе дяволът, че то зима ли е, че то чудо ли е!

И си обръсваше снега от дрехите. Понякога прибавяше към нас, като сядаше на стола:

– А вам топло ли ви е? Топло ви е, топло ви е зер... Обичате топло като котки... Да поменувате вие дяда си хаджия, като умре... Върши си работата, даскале!

Като казваше тия думи, хаджи Енчо разбираше, че ще „умре“ епитроп. Съмнението в това никога не беше смяло да приближи мислите му.

Но на тоя божи свят всичко се случва.

Напролет дойде време да се избира ново училищно настоятелство. Градът беше разделен на две партии: чорбаджийска и младежка. Последната надви в изборите. Настоятелството се състави само от младежи.

За хаджи Енча нито помисли някой, за тая „ръжда“.

Така наричаха хаджията.

Това беше удар смъртоносен за него. Хаджи Енчо нямаше вече работа на школото.

Всички забележиха внезапното и необикновено променение в него.

Оклохна, омърлуши се хаджията; голямото му кротко лице се наведе към земята, той се прегъна, сякаш че и станът му издребня, и се срасте под товара на това нещастие. Из един път той се виждаше отцепен от цялото си минало, от цялото си съществуване, разлъчен от най-жежката си привързаност и така лишен от цел в живота, който из един път му стана несносен и пуст... Училището, стените му и дворът му, и керемидите му, и чешмата му, и децата му, и крясъкът им, и грижите им – всичко това беше чуждо за него, то нямаш нужда от него, той беше излишен тям, значи, и на целия свят. Той се намираше в положението на един безумно влюбен, комуто ненадейно отнемат обожавания предмет; или на един лишен от царството си владетел... Срамотно му даже беше на хаджията да ходи по пътищата, а случеше ли се да мине край школото, или да види отдалеко белите му закръпени стени, сърцето му се свиваше от болест... От собствената му къща да го бяха изпъдили, нямаше толкова мъка да чувствуваше.

Под това нравствено изтезание хаджията всеки ден клюмваше безнадеждно.

Ние със състрадание му се вирахме, колчем го срещнем някъде. Но напразно дирехме да срещнем погледа му: той го отклоняваше от нас, като от много пресен спомен за едно безвъзвратно изгубено величие: а може би и от горчивото подозрение да не срещне ирония в нашите любопитни погледи. Той не знаеше колко ние му съчувствувахме.

Еднаж го срещнахме на пътя и го попитахме с участие:

– Дядо хаджи, защо не ни дойдеш на гости нявга? Забрави училището!

Той ни погледна, видя в изражението на лицата ни искреност и каза тъжно:

– Ще ви дойда, ще ви дойда, дядовата, скоро ще ви дойда на гости на школото... и няма да си ида вече.

Не разбрахме какво искаше да каже с тия думи... Но как беше печално и убито лицето му! Гласът му като че искаше да заплаче.

* * *

Отдавна беше минал часът за урок, а учителят не излязаше от стаята си. Нас ни хващаше нетърпение. Жегата него ден беше несносна и въздухът горещ и удушлив. В отделението се не стоеше от тежина. Ние гледахме кога ще дадем урок, та да изхвъркнем по къра. А той все не излязаше. Стана мъмър между нас, това беше един протест.

– Болен е – казаха някои по налучкване.

– Гости има – каза друг.

В това време пред вратата на учителската стая се образуваше жива обсерватория: един ученик беше стъпил на рамената на друг и през една рязка на горния край на вратата гледаше какво става в стаята.

– Пиш! – извика наблюдателят, като скокна на земята.

Една минута подир това вратата се отвори и учителят излезе с един свитък ръкопис в ръка. Лицето му беше навъсено и строго.

– Урокът по-късно ще бъде – каза той сухо, – стойте тука да преговаряте, доде се завърна.

Като каза тия думи, учителят слезна бързешката из дворските стълби и излезе из вратата.

Приятно недоумение развълнува всинца ни: вдигна се весел шум и глъчка.

Дойде при нас Лилко, училищният слуга.

– Къде отиде учителят бе? – запитахме Лилка, като бяхме уверени, че той като вътрешен човек ще ни даде ключа на загадката.

– Не знаете ли? – каза Лилко. – Хаджи Енчо хвърли петалата! Сега ще го копаят... Учителят ще казва слово... Той слово писва досега... да го вземе дяволът, пустият хаджи, пукна от яд, че го не направиха пак епитроп – продължаваше да бърби злостно и безсърдечно Лилко, когото хаджията често беше гълчал.

В първия момент всички останахме потрещени, га че някой ни стисна с клещи сърцето... Но това беше само един миг... Подир малко дворът екна от лудешки викове, гонения и борби – трябваше да се оползотвори свободното време... Животът, кипящият, неодолимият живот на юношеството, влизаше в правата си.

Закопаха хаджи Енча в гробищата на училищния двор. Сега разбрах аз думите му, че ще ни дойде на гости и никога няма да си иде вече! Добрият дядо хаджия! Ковчегообразното дъсчено коностасче с кръстче на върха, което се издигна над гроба му, се видеше през дървените пречки на оградата, която разделя гробищата от училищния двор. Ние виждахме всеки ден гроба му от прозорците на нашето отделение; гробът също гледаше добре на нас и на целия двор, и на денонощно шуртящата чешма, и на децата, които вилнееха из двора.

Бедният дядо хаджия, никой не можеше вече да му отнеме любимия му пост тука.

КРАЙ

Източник: Словото
Набиране: Надежда Владимирова

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/5015>]